

**FRANSIZ SEYYAH VE
KONSOLOSLARIN GÖZÜNDEN
ORDU-FATSA-ÜNYE**

Süleyman UYGUN

© Copyright 2023

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademişyen Kitabevi A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

Kapak resimleri "http://www.eskiturkiye.net/" sitesinden alınmıştır

ISBN	Sayfa ve Kapak Tasarımı
978-625-399-180-7	Akademişyen Dizgi Ünitesi
Kitap Adı	Yayıncı Sertifika No
Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye	47518
Editör	Baskı ve Cilt
İlhan EKİNCİ	Vadi Matbaacılık
ORCID iD: 000-0002-3980-4159	Bisac Code
Yazar	HIS000000
Süleyman UYGUN	DOI
ORCID iD: 0000-0001-6682-6698	10.37609/akya.2605
Yayın Koordinatörü	
Yasin DİLMEN	

Kütüphane Kimlik Kartı

Uygun, Süleyman

Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye / Süleyman Uygun,
editör : İlhan Ekinçi.

Ankara : Akademişyen Yayınevi Kitabevi, 2023.

210 s. : tbl, res. ; 135x210 mm.

Kaynakça ve İndeks var.

ISBN 978-625-399-180-7

1. Tarih

GENEL DAĞITIM

Akademişyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖNSÖZ

Dağların denize doğru uzantılarının koruyucu pelerinlerinde form bulan koylardan yamaçlara doğru amfi-tiyatro görünümündeki sahil yerleşimlerinden oluşan kırsal ve iskele-kasabalardan küçük ölçekli uluslararası liman kentlerine doğru evrilen Ordu, Fatsa, Ünye'nin tarihi süreç içerisinde özellikle 19. Yüzyıldaki kentsel gelişimi elinizdeki eserin konusu oluşturmaktadır. Eser, Karadeniz coğrafyasının imal edip oluşturduğu dokunun küçük ölçekli parçalarını tamamlayan Ordu, Fatsa ve Ünye kentlerinin tarihsel süreçteki dönüşümünü Fransız seyyah ve konsolosların tespitleri ve çağdaşı diğer yabancı seyyah ve konsolosların anlatım ve raporlarıyla mukayese etmenin yanında yerel arşiv ve kaynak malzemeleriyle beslenerek vücuda getirilmiştir. Akademik dünyaya girdiğimiz 2010 yılından bu yana temin edilen ve her yeni çalışmada zenginleştirilen bu külliyyatın cüzi bir kısmından bu çalışmada müstefid olunmuştur. Arşiv malzemeleri, kaynak ve tetkik eserlerin bir bölümüne dair sınırlı değerlendirmeler giriş bölümünün son kısmında kronolojik olarak ele alınmıştır. Araştırmada karşılaşılan yegâne zorlukların başında eserin ana omurgasını oluşturan Fransız ve diğer yabancı seyyah ve konsolosların gözünden üç kentin tarihini kurgulamak ve ortaya koyma olmuştur. Seyyah ve konsolosların bu türden eserler ve raporlar tutulmasında, mensubu buldukları devletlerin çıkar ve beklentileri göz önünde bulundurdıkları muhakkaktır. Eseri kaleme alınırken yerel bir kent tarihini farklı bir gözle ve bakışla ele alan seyyah ve konsolosların tasvir ve gözlemlerinden oluşturmak kimi zaman bilinçli ya da bilinç dışı sübjektif değerlendirmelere ve kayıplara yol açabilmektedir. Bu noktada Ordu tarihi üzerine çalışmaları bulunan İlhan Ekinci ve diğer meslektaşarımanın yardım ve tavsiyeleri bu türden değerlendirmelerin asgari seviyeye inmesini sağlamıştır. Diğer yandan sosyo-ekonomik ve kültürel tarih

yazmada Osmanlı arşiv malzeleri ve kaynaklarının ketum ya da yetersizliği tarihçiler tarafından teyit edilmektedir. Ordu, Fatsa ve Ünye'nin müstakil olarak ele alındığı bu eserin giriş bölümünde insan-mekân ve coğrafya ilişkileri ele alınmış, bu noktada sosyoloji, psikoloji, coğrafya, iktisat ve ziraat gibi farklı disiplinlerden de istifade edilmiştir. Bu nedenle yerel bir tarihin ortaya çıkarılmasında kaynakların çok yönlü ciddi bir analize tabi tutulması ve tenkidinin yapılması elzem olduğundan bu eserin kaleme alınmasında ve kuramsal çerçevesinin çizilmesinde böyle bir usul izlenmiştir.

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk iki bölümünü oluşturan Ordu ve Fatsa kısmı farklı zamanlarda, eserlerde uluslararası kitapta bölüm olarak yayınlanmıştır. Son bölümündeki Ünye başlığı ise çalışmaya has müstakil olarak kaleme alınmıştır. Makale boyunu geçecek kadar geniş kapsamlı oluşturulan bu makalelerin nihai hedefi Orta Karadeniz'in bu üç sahil kentini tek bir eserde birleştirmek ve okuyucuyla buluşturmak.

Çalışma son yıllarda giderek önemi anlaşılan kent tarihi araştırmalarına farklı bir açıdan yaklaşım sunacaktır. Eserde emeği geçen kıymetli hocam Prof. Dr. İlhan Ekinci'ye, vakitlerinden ödünç aldığım kıymetli öğrencilerim ve aileme, eserin ortaya çıkmasında katkısı bulunan tüm kişi, kurum ve müesseselere müteşekkirim. Ayrıca eserin basılması konusunda yardım ve desteklerini esirgemeyen Fatsa Belediye Başkanı İbrahim Ethem Kibar ve Fatsa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Cevat Erbil'e teşekkürü borç bilirim. Akademik hayatımda önemli bir yere sahip olan Ordu'ya vefa borcuma...

Süleyman UYGUN

SUNUŞ

Toplumlar tarihlerini büyük oranda kendilerinin düzenledikleri belgeler üzerinden yazarlar. Bu ise bazen subjektif değerlendirmelerin kapısını açar. Kişinin kendini tanımlaması ve anlatması gibi, toplumlarda da zayıf taraflarını göstermeme, görünmesini istemediği şeyleri anlatmama eğilimi vardır. Bu sebeple bazen tarihi veya bir toplumun kendisini “öteki” nin gözünden/aynasından görmek gerekir. Ötekinin gözünden insanın kendisine bakması, genelde kendisinin dikkat etmediği, hiç fark etmediği yönlerini ve özelliklerini keşfetmesine yardımcı olur. Farklı ülke, kültür ve medeniyete mensup seyyahlar ve bunların gezdikleri, gördükleri yerlerle ilgili yazmış oldukları anılar, seyahatnameler tam da böyle eserlerdir ve tarihçilerin önemli kaynakları arasında yer alırlar. Ancak bütün tarihsel kaynaklar gibi seyahatnamelerin de “seyyah söylemi” olarak ifade edebileceğimiz, kendilerine ait bir duruşları vardır. Onları oluşturanlar da içinden çıktıkları medeniyet ve kültürden bağımsız değildirler ve subjektif değerlendirmeler içerebilirler.

Toplumların tarihine ışık tutacak ve özellikle yakınçağ tarihçilerinin kaynaklarından birisi de elçilik ve konsolosluk raporlarıdır. Bunlar, seyahatnamelerden farklı olarak daha diplomatik bir usul ve sistematik veriler içerecek şekilde düzenlenmişlerdir. Konsolosluk raporları buldukları bölgenin ekonomik, idari, sosyal, hatta siyasi olaylarını farklı bir gözle ve o ülkenin genel ve yerel dinamiklerinden bağımsız bir gözle anlatırlar. Konsolosların düzenledikleri belgelerin de tarihi aydınlatmada özel yerleri vardır. Hele Osmanlı belgeleri ve arşivinin bir bölge veya ekonomik faaliyeti hakkında sistematik veri sunma konusundaki ketumluğu düşünülürse bunun tam tersi bir anlayışla düzenlenmiş konsolosluk raporlarının verdikleri bilgilerin değeri daha iyi anlaşılabilir. Çoğu defa Osmanlı verilerini kullanmalarına karşın onlardan daha

düzenli ve sistematik bilgiler içerebilmektedirler. Yine seyahatnamelerde olduğu gibi bu raporların da düzenleniş biçimi ve verilerinin, temsil ettikleri/mensubu buldukları devletlerin çıkar ve istekleri doğrultusunda hazırlandıkları unutulmamalıdır.

Bu çalışma son yıllarda gittikçe artan önem ve değeriyle yerel tarihin bir parçası olarak Ordu, Fatsa ve Ünye'yi seyyahların gözünden ve konsolosluk raporları üzerinden ele almaktadır. Günümüzde kentin ağırlık merkezini oluşturan bu üç yerleşimin özellikle 19. yüzyıla ait bilgileri seyyahların gözünden ve konsolosların raporlarından elde edilen verilerle anlatılmış, Osmanlı arşiv belgeleri ve tetkik eserlerle de desteklenmiştir. Okuyucu, bu üç merkezin iskele köy ve kasabasından kentlere dönüş/evrilme süreçlerini, bu yüzyılda hızla artan ekonomik potansiyellerini, Batı ekonomisi ile girdikleri etkileşim ve bütünleşme eğilimlerini nesnel veriler üzerinden görebilecektir. Bunun yanında farklı bir kültüre ve medeniyete mensup olanların gözünden 19. ve 20. yüzyılda kentte yaşanan değişim ve dönüşümünün bölgedeki insan ve toplum yapısına etkilerini, sosyal yapıyı nasıl değiştirdiğine dair dikkat çekici gözlemlerini ve tespitlerini de yakalama imkânına sahiptir. Çalışma, Ordu, Fatsa ve Ünye'de geçmişin çok önemli ama günümüzde unutulmuş ekonomik faaliyetlerine dikkat çektiği gibi, yerleşmiş bazı yanlış bilgi ve kanaatleri de düzeltmektedir. Kentin tarihine katkı sunacak olan kitabın okuyucusunda yeni ufuklar açma temennisiyle...

İlhan EKİNCİ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM 1

ORDU	13
Tarihi Coğrafya.....	13
Antik Çağ'dan 19. Yüzyıla Ordu.....	15
Kırsal-Pazar'dan İskele-Pazar'a: Ordu Kenti'nin Ortaya Çıkışı	25
Ticaret, Tarım ve Hayvancılık.....	40
Ordu Limanında Nakliyat.....	58
Sonuç.....	62
Kaynakça.....	64
Ekler.....	69

BÖLÜM 2

FATSA	81
Tarihi Coğrafya.....	81
Antik Çağ'dan 19. Yüzyıla Fatsa	84
Osmanlı Son Dönemi'nde Fatsa	89
Nüfus, Ulaşım ve Nakliyat	100
Hayvancılık, İhracat ve İthalat	106
Sonuç	121
Kaynakça.....	122

BÖLÜM 3

ÜNYE	129
Tarihi Coğrafya.....	129
Antik Çağ'dan Osmanlı Dönemine Kadar Ünye	133
Osmanlılar Döneminde Ünye.....	144

viii İçindekiler

Osmanlı Son Dönemi'nde Ünye	150
Buharlı Gemiler Döneminde Ünye Limanı.....	167
Ünye'de Tarım, Hayvancılık ve Ticaret.....	175
Sonuç	188
Kaynakça.....	190

Kısaltmalar

- ACCIM: Archives de la Chambre de Commerce et d'Industrie Marseille.
- AFL: Archives de l'Association French Lines
- AMEA: Archives Ministere des Affaire Etrangeres.
- BNF: Bibliotheque National de France.
- BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- C: Cilt.
- CADN: Centre des Archives Diplomatiques de Nantes.
- İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- S. Sayı.
- S: Sayfa.
- SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TTK: Türk Tarih Kurumu.

sağladı. Her gün yüzlerce hatta binlerce tonajlı buharlı gemi Ünye iskelesine yanaştı. Bu canlılık günümüzde dahi benzeri görülmeyen bir durumdu. Ünye iskelesine da çok sayıda yüksek tonajlı buharlı geminin yanaşması, Ünye'nin de Avrupa metropollerine ürün gönderen ve tedarik eden uluslararası bir sahil kenti haline gelmesini sağlamıştır

Çalışma bu yönüyle Ünye'nin özellikle 19. Yüzyıldaki bu değişimini tetikleyen Avrupalı özellikle Fransız seyyah, uzman, diplomat ve müteşebbislerin eser ve raporlarından yola çıkarak Karadeniz'in küçük bir sahil kenti olan Ünye'nin tarihini farklı bir yönden ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Uluslararası ticaretin önemli bileşenlerini oluşturan bu grupların eserlerinden ve raporlarından istifade edilerek ortaya konulacak çalışmalar, bu kentlerin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yönlerinin farklı bir boyutunun ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. ŞD. 1826/3, 30 Ağustos 1870.

BOA. ŞD. 1826/14/3, 23 Nisan 1871.

BOA. BEO. AYN. D. 929/40.

BOA C. HR. 114/5678, 21 Şubat 1824.

BOA. İ. BH. 1/12, 30 Aralık 1892.

BOA. DH. İD. 75-1/20/2, 5 Mart 1912.

AFL (Archives de l'Association French Lines)

AFL 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsoun, Exercice, Chapitre 2, Secretariat*, 1902, 1903, 1905.

AFL 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsoun, Exercice, 1912, 1913, Chapitre 4 Trafic*, 1912-1913.

ACCIM (Archives de la Chambre de Commerce et d'Industrie Marseille)

ACCIM. *Documens sur le commerce extérieur, Turquie, Faits commerciaux, No. 3, Ministere de l'agriculture et du commerce 3. Serie, N. 478, Imp. Administratives, Paris 1860, s. 15.*

AMAE (Archives Ministere des Affaire Etrangeres)

AMAE, 166PO/D97, Constantinople, Ambassade Serie D, Sous Serie Trebizonde,

CADN (Centre des Archives Diplomatiques de Nantes),

CADN, 703PO/1, Trebizonde, N. 7, 21 aout 1820.

BNF (Bibliotheque National de France)

Revue commerciale du Levant: Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 205, XVIIIe. Année, 30 Avril 1904, Impr. Française, Constantinople 1904.

Revue commerciale du Levant: Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 99, IX. Année, 30 juin 1895, Impr. Française, Constantinople 1895.

Revue commerciale du Levant: Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 114 X. Année, 30 Septembre 1896.

Revue commerciale du Levant: Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 149, XIIIe. Année, 31 Aout 1899, Impr. Française, Constantinople 1899.

Revue commerciale du Levant: Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 168, XIV. Année, 31 mars 1901, Impr. Française, Constantinople 1901.

Revue commerciale du Levant: Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 205, XVIIIe. Année, 30 Avril 1904.

Revue commerciale du Levant: Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 254, XXIIe. Année, 31 Mai 1908.

Revue Commerciale du Levant, Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 266, XXIII eme Année, 31 Mai 1909.

Revue commerciale du Levant: Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 311, XXVIe. Année, 28 Fevrier 1913, Impr. Française, Constantinople 1913.

Revue commerciale du Levant: Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, N. 312, XXVIe. Année, 31 Mars 1913.

H. De Cortanze, Vice-consul Honoraire de France, Lettre de Samsoun, exportation des oeufs, le 2 juin 1906, *Revue*

Commerciale du Levant, Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, XXeme Année, 30 juin 1906.

Kaynak ve Tetkik Eserler

“Fatsa and Unieh”, *The Missionary Herald*, Vol. XCVI N. X, October 1900.

“Ordu and Unieh”, *The Missionary Herald*, Vol. LXXXI, N. 5, May 1885.

“Unieh and Marsovan”, *The Missionary Herald*, Vol LXXVI, December 1880 N. 12, s. 505-506.

“Unieh and Marsovan”, *The Missionary Herald*, Vol LXXVI, N. 12, December 1880.

Annales du commerce exterieur Turquie, Faits commerciaux, N. 24, Ministere de l'agriculture du commerce et des travaux public 3. Serie des avis divers, N. 1654. Avri 1866.

Annales du commerce exterieur Turquie, Faits commerciaux, N. 24, Ministere de l'agriculture du commerce et des travaux public 3. Serie des avis divers, N. 1654. Avri 1866.

ARRIANUS, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, (Çev. Murat Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul 2005.

AYÇİÇEK, Ayşe, “Trabzon Rum Devleti Zamanında Fatsa ve Çevresi”, *Fatsa ve Yöresi Tarihi I*, I. Fenomen Yayınları, Erzurum 2022, s. 80.

B.R. 507 A, *Geographical Handbook Series, Turkey*, Vol. II, Great Britain, Naval Intelligence Division, March 1943.

BAŞ, Mithat, *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Bel. Yayınları, Ordu 2012.

BAY, Abdullah, “18. Ve 19. Yüzyıllarda Ünye Limanı: Bir İskelenin Yükselişi ve Gerileyişi”, *Odusobiad*, XIII/1, 2023, s. 1451.

BEAUCHAMPS, Citoyen, “Suite de la relation historique et géographique d'un voyage de Constantinople a Trebizonde, par mer, l'an 5 de la republique”, *la Decade Egyptienne, Journal Litteraire et d'Economie Politique*, N. 2, II, An 8, l'Imprimerie Nationale, Kaire, (Kahire), s. 41-43.

BEYDİLLİ, Kemal, “Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve “Miri Ticaret” Teşebbüsü”, *Belleten*, C 55/S. 214, (1991), s. 687-756.

- BIJIŞKYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Ter. Hrand Andreasyan, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.
- BİLİCİ, Faruk, *La Politique Française en Mer Noire, (1747-1789): vicissitudes d'une implantation*, İstanbul 1992.
- BRITIANU G. I., *Recherches sur le commerce génois dans La Mer Noire au XIIIe. Siecle, Librairie Orientaliste*, Paris 1929.
- BRYER , Anthony and David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1985.
- BRYER, Anthony, "Greeks and Turkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol 29, 1975, s. 118.
- CLAVIJO, Ruy Gonzales de, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, Translated from the Spanish by G. Le Strange, George Routledge & Son Ltd., London 1928.
- CUINET, Vital, *La Turquie d'Asie, Géographie administrative, statistique descriptive et raisonnée de l'Asie Mineure*, I., Paris 1892.
- CUVIER, Ch., "Unieh", *Dictionnaire général de géographie universelle, ancienne et moderne, historique, politique, littéraire et commerciale*, Chez Baquol et Simon, Strasbourg 1841, s. 905.
- DAĞDELEN, İrfan, *15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları*, Ünye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2010. *Dardanelles, Sea of Marmara, Bosphorus, and Black Sea*, Published by Order of the Lords Commissioners of the Admiralty, Printed for the Hydrographic Office, London 1893.
- DE LABORDE, *Essai sur l'Histoire Chronologique de plus de 80 Peuples de l'Antiquité*, Paris 1788.
- DEHERAIN, Henri, "Les Premiers Consuls de France sur la Côte Septentrionale de l'Anatolie", *Revue de l'Histoire des Colonies Françaises*, XII.eme Anne, 1ere Trimestre, Paris 1924, s. 315-318.
- DOĞAN, Osman, *Karadeniz'de Bir Boğaziçi Ünye*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006.
- EKİNCİ, İlhan, *Halk Ayan ve Devlet Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- EMECEN, "İskele Kasaba: Doğu Karadeniz Tarihi İçinde Fatsa", *Fatsa ve Yöresi Tarihi*, I, Fenomen Yayınları Erzurum 2002, s. 111-126.

- EMECEN, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri*, Kapı yayınları, İstanbul 2021, *Fatsa ve Yöresi Tarihi I*, I. Fenomen Yayınları, Erzurum 2022.
- EMECEN, Feridun M., *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2020.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, C. II, YKY. İstanbul 1998.
- EYİCE, Semavi, "X. Hommaire de Hell ve Ressam Jules Laurens", *Belleter*, XXVII/105, TTK. Ankara 1963, s. 58-104.
- GÜNGÖR, Hakan-Süleyman Uygun, "Protestan Misyoner Raporlarında Fatsa", *Fatsa ve Yöresi Tarihi I*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2021, s. 577-598.
- HAMILTON, William J., *Ressearches in Asia Minor Pontus and Armenia*, Vol I, London 1842.
- HELL, Xavier Hommaire de, *Voyage en Turquie et en Perse*, par ordre du gouvernement français pendant les années 1846,1847,1848, Tome I, 2.eme Partie, P. Bertrand, Libraire-Editeur, Paris 1855.
- HELL, Xavier M. Hommaire de, *Les steppes de la mer Caspienne, Le Caucase, la Crimée et la Russie, Meridionale, Voyage pittoreque, historique et scientifique*, Libraire d la Societe Geologique de France, Paris, Strasbourg 1944.
- İŞKAN, Havva-Erkan Dündar, *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nicolaos'un Ülkesi*, Yapı kredi Bankası. Yayınları, İstanbul 2016.
- J. Courau, *La Locomotive Turquie d'Asie*, Typographie et Lithographie E. Guyot, Bruxelles 1895.
- KARA, Burcu, XIX. Yüzyılda Ünye Kazası'nda Göçler, Odu. Sbe. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2021.
- KARAGÖZ, Rıza, *Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzade Süleyman Paşa*, Etüd Yayınları, Samsun 2009.
- KERTMENJIAN, David, "Armenian City Quarters and the Architectural Legacy of the Pontus", *Historic Armenian Cities and Provinces*, Ed. Richard G. Hovannisian, VIII., Costa mesa 2009, s. 189-215.
- KESİK, Muharrem, "Danişmentli Beyliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071- 1178)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIV, İstanbul 2009.

- KINNEIR, John Macdonald, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813-1814*, London 1818.
- KSENOPHON, *Anabasis On Binlerin Dönüşü*, (Çev. Sinem Ceviz), Parola Yayınları, İstanbul 2014.
- MARIGNY, Chevalier Taitbout de, *Hydrographie de la mer Noire et de la mer d'Azow description topographique et archeologique de leurs côtes depuis le temps anciens jusqu'à nos Jours*, Trieste 1856.
- MARIGNY, Taitbout de, *Portulan de la mer Noire et de la mer d'Azow ou description des côtes de ces deux mers a l'usage des navigateurs*, Imprimerie de la Ville, Odessa 1830.
- MARTINEAU, Alfred, *La France dans la Mediterranée Le Commerce Français dans le Levant*, Guillaumin & Cie Libraires, Paris 1902. *Memoires de l'Institut national de France*, Tome 38, Imprimerie Nationale, Paris 1911.
- OY, Harun, "Eskiçağ'da Ordu ve Yöresi", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu*, I. Fenomen Yayınları, Erzurum 2021, s. 1-28.
- ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağı'nda Nüfus (1455-1643)", *OMU Eğitim Fak Dergisi*, VI/1, 1991, s. 173-209.
- PEACOCK, A.C.S., "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası", *Tarih araştırmaları Dergisi*, XXIX/47, Yıl 2010, (Çev. Murat Keçiş), s. 243-265.
- PRIMAUDAIE, F. Elie de la, *Etudes sur le commerce au moyen age histoire du commerce de La Mer Noire*, Comptoir des Imprimeurs, Paris 1848.
- RIGGS, Mr. "Ordou-A. Victorious Church", *The Missionary Herald*, C. 93 N. 5, May 1897.
- ROTTIERS, Colonel, *Itineraire de Tiflis a Constantinople*, Chez h. Tarlier, Libraire, Bruxelles 1829.
- SCHNAKENBOURG, Eric, "Genèse d'un nouveau commerce: La France et l'ouverture du marché russ par la mer Noire dans la seconde moitié du XVIIIe siecle", *Cahiers de la Mediterranée*, 83/2011, s. 309-325.
- SÖNMEZ, Rukiye Satan, "Chalybler ve Chalbia Hakkında Bir Değerlendirme", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu*, I. Fenomen Yayınları, Erzurum 2021, s. 21-32.

- SÖNMEZ, Rukiye Satan, “Ünye’de Türk Varlığı’nın Başlangıcı Üzerine”, *OANNES*, 3/1, Mart 2021, s. 177-187.
- STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XIII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji Sanat yayınları, İstanbul 2000.
- TELLİOĞLU, İbrahim, “Osmanlılardan Önce Ordu’da Türkler”, *Fatsa ve Yöresi Tarihi I*, I. Fenomen Yayınları, Erzurum 2022, s. 43-56.
- TELLİOĞLU, İbrahim, “Trabzon Rum İmparatorluğu Tabiri Üzerine”, XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, XI/2, TTK, Ankara 2022, s. 163-176.
- TEXIER, Charles, *Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archeologique des Provinces et des Villes de la Chersonnese d’Asie*, Paris 1862.
- TOURNEFORT, Pitton de, *Relation d’un Voyage du Levant*, Tome III, Lyon 1727.
- Trabzon Vilayet Salnamesi 1286 (1869)
- Trabzon Vilayet Salnamesi, 1318 (1900).
- UYGUN, Süleyman, “Karadeniz’de Seyreden Gemiler için Bir Kılavuzluk Örneği: Hollanda Odesa Konsolosu *Chevalier Taitbout de Marigny*’nin Denizcilik Çalışması”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 31, 2021, s. 79-110.
- UYGUN, Süleyman, *Türk Fransız Deniz Ticareti*, İMEAK Yayınları, İstanbul 2022.
- VANDALA , R., Consul de France Samsoun, *Pays et Cities d’orient II, Samsoun, Passé-Present-Avenir*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1934.
- WHITE, E., “Along the Black Sea Coast”, *The Missionary Herald*, C. 94, N. 10, October 1908.
- YILMAZ, Özgür, “Trabzon’da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarome Dupre’nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 21, 2016, s. 8.